

Відгук

офіційного опонента на дисертаційну роботу Чечель Анни Олександрівни «Теоретико-методологічні засади еколого-економічного розвитку та ревіталізації промислових вугільних територій», подану на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища

Для рецензії були надані:

- дисертаційна робота загальним обсягом 465 стор. і включає 34 рисунки, 42 таблиці, список використаних джерел з 293 найменувань; робота підписана вченим секретарем спеціалізованої вченої ради Д. 55.051.01 та скріплена печаткою Сумського державного університету;
- автореферат дисертаційної роботи;
- оригінали друкованих наукових праць за списком, наведеним на стор.32-37 автореферату;
- довідки та акти про впровадження результатів дисертаційної роботи.

1. Актуальність теми дослідження.

Однією з важливих складових державної політики України є енергетична політика. Забезпечення енергетичної незалежності актуалізує розробку довгострокової Концепції державної енергетичної політики України, зорієнтованої на подолання кризових явищ в енергетиці, підвищення рівня енергетичної безпеки України в умовах переходу до сталого розвитку, визначення базових орієнтирів для формування довгострокових завдань розвитку ПЕК. При цьому, формування політики еколого-економічного розвитку та ревіталізації промислових вугільних територій є надзвичайно важливою і складною організаційно-економічною задачею.

У наукових працях лауреатів Нобелівської премії з економіки Р. Коуза, К. Ерроу, Ф. фон Хайека, М. Фрідмана, Б. Охліна, Т. Шульца, Д. Беккера, Д. Стігліца переконливо показана обмеженість суто ринкових механізмів вирішення фундаментальних стратегічних завдань сталого суспільного соціально-економічного розвитку, ринкових методів управління відновленням промислових вугільних територій. Це обумовлює необхідність активізації наукових розробок з поєднання принципів адміністративної достатності та ринкової ефективності інструментів оцінки, прогнозування та управління відновленням промислових вугільних територій України.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Логіка дисертаційного дослідження, перелік використаних літературних джерел, нормативних документів, свідчать, що Чечель А.О. в повній мірі знайома з практично усіма роботами за тематикою дисертаційного дослідження.

Слід погодитись з висновками авторки (стор. 6) про те, що існує необхідність у подальшому дослідженні науково-методичних засад та вдосконаленні методичних положень екологізації соціально-економічного розвитку промислових вугільних територій. Актуальність теми дисертаційного дослідження полягає в тому, що у вітчизняній науці не створено завершеної методології розуміння сутності та змісту концептуального, теоретико-методичного забезпечення еколого-економічного розвитку та ревіталізації

промислових вугільних територій (ПВТ) і вибору критеріїв ефективності екологічних новацій у вугільній галузі.

Тематика дисертаційної роботи відповідає пріоритетним напрямкам фундаментальних досліджень, визначених Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 9.09.2010 року № 2519-VI та Постановою Президії Національної академії наук України 22.10.2010 року № 294.

Дисертація виконана згідно з Концепцією національної екологічної політики України на період до 2020 р., а також державними та регіональними програмами соціально-економічного розвитку країни, зокрема, Планом дій з охорони навколишнього природного середовища Донецької області на 2013-2020 роки.

Дисертаційна робота виконана відповідно до комплексного плану науково-дослідної роботи Донецького державного університету управління Міністерства освіти і науки України, зокрема, за темами: «Удосконалення державних механізмів екологізації економіки та суспільства» (№ державної реєстрації 0110U003044); «Соціально-економічний розвиток підприємств та галузей національної економіки: механізми і методи управління та регулювання» (№ державної реєстрації 0111U006423); «Механізми соціалізації державної економічної політики» (№ державної реєстрації 0109U002932). Також при виконанні науково-дослідної роботи «Формування методики екологічної оцінки промислових вугільних територій» у рамках господарського договору № 2/5 від 17.05.2013 р.

2. Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій.

Наукові результати, висновки і рекомендації, викладені в дисертації, характеризуються високим рівнем обґрунтованості, є достатньо аргументованими, про що свідчить широкий перелік використаних літературних джерел з досліджуваної проблематики та обсяг проаналізованого фактичного матеріалу, законодавчих та нормативно-правових актів, статистичної інформації. Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації, підтверджується широким переліком опублікованих робіт за темою дисертації та їх оприлюдненням на профільних науково-практичних конференціях.

3. Повнота викладення основних результатів в опублікованих наукових працях.

За темою дисертаційного дослідження авторка опублікувала 46 наукових праць, серед яких 2 одноосібні та 1 колективна монографії, 30 статей у фахових виданнях (із них 6 – у наукових журналах, 12 – у збірниках наукових праць, 8 – у виданнях іноземних держав та виданнях України, які включені до наукометричних баз), 13 – у матеріалах конференцій, загальним обсягом 61,4 друк. арк., особисто автору належить 57,2 друк. арк.

Список наукових праць наведено в авторефераті та в дисертації. Дисертація і автореферат оформлені згідно з вимогами ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення». Автореферат у стислій формі передає основні положення дисертації, не містить інформації, яка не наведена в роботі.

4. Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Аналіз основних наукових гіпотез, логіки дослідження об'єктивних економічних процесів розвитку промислових вугільних територій України, дають підстави стверджувати, що робота містить ряд важливих теоретичних і науково-методичних положень, які суттєво розвивають економічну науку взагалі і економіку природокористування та охорони навколишнього середовища, зокрема.

Логіка і структура дослідження являє собою рух від загального до часткового в трьох взаємопов'язаних аспектах.

У першому, національному, аспекті загальними є пропозиції щодо визначення пріоритетів екологічної політики, передусім, виведення з кризової екологічної ситуації промислових підприємств і територій, визначенні напрямків і методів екологізації на мезо- та макрорівнях та інституціональному забезпеченні управління, що має базуватись на урахуванні особливостей перетину ресурсних та екологічних циклів і меж територіальних утворень, за умови досягнення погодженості між інтересами суб'єктів природокористування, а в ролі часткового, – концепція еколого-економічного розвитку і ревіталізації ПВТ, яка ґрунтується на узгодженні фаз і стадій відтворювальних циклів еколого-економічного розвитку цих територій, а саме природно-ресурсного, екологічного та економічного, що дозволяє оптимізувати процеси розробки і впровадження еколого-орієнтованих інноваційних проектів ревіталізації та екологічно сталого соціально-економічного розвитку ПВТ. Як концептуальну основу екологізації розвитку та ревіталізації ПВТ в роботі запропоновано використовувати системний підхід у регулюванні техногенного впливу на навколишнє природне середовище, що передбачає забезпечення єдності трьох основних елементів – постановки цілей екологізації, ресурсів, необхідних для їх досягнення, критеріїв ефективності, що визначають вибір шляхів досягнення цілей, і способу використання ресурсів.

У другому, регіональному, аспекті загальним є визначення сутності поняття «промислова вугільна територія», відмінною характеристикою якої є високий рівень техногенного навантаження на довкілля, невідновлюваність природно-ресурсного потенціалу, високий рівень ресурсо- та екологоемності продукції, що обумовлює необхідність застосування відповідних організаційно-економічних інструментів ревіталізації та екологічно сталого соціально-економічного розвитку, а частковим – обґрунтування доцільності розподілу вугільних територій на промислові та постіндустріальні з точки зору можливості та пріоритетності провадження на них процесів еколого-економічного розвитку та ревіталізації, що переважно відбуваються паралельно: з метою як розкриття їх

нових можливостей, так і часткового збереження традиційних функцій вугледобувної промисловості.

У третьому, галузевому, аспекті загальним є обґрунтування застосування адаптивно-функціонального та процесно-орієнтованого підходів до управління підприємствами, а частковим – передумови, принципи та чинники екологізації діяльності підприємств гірничої промисловості.

У цій триєдності полягає відмінна особливість методологічного підходу і логіка дисертаційного дослідження Чечель А.О.

Основні наукові положення дисертації можна згрупувати в два блоки.

Перший включає в себе ряд важливих теоретико-методологічних положень.

В роботі, на системному рівні, досліджується структурно-логічна сутність еколого-економічної складової поняття «промислова вугільна територія» (стор. 37-46). Авторка визначає її як просторовий базис взаємодії екологічних та економічних факторів у процесах відтворення суспільних відносин, відмінними характеристиками яких є високий рівень техногенного навантаження на довкілля, невідновлюваність природно-ресурсного потенціалу, високий рівень ресурсо- та екологоемності продукції, що обумовлює необхідність застосування адаптованих до задачі ревіталізації та екологічно сталого соціально-економічного розвитку ПВТ організаційно-економічних інструментів (стор. 204-257). Саме такі відмінні особливості ПТВ визначили методологію наукового дослідження.

В роботі проведено ґрунтовний аналіз теоретичних підходів до формування концепції ревіталізації її екологічно сталого соціально-економічного розвитку ПВТ, на основі якого було запропоновано та обґрунтовано авторський теоретико-методологічний підхід, сутність якого ґрунтується на узгодженні фаз і стадій природно-ресурсного, екологічного та економічного відтворювальних циклів розвитку цих територій, що дозволяє оптимізувати процеси розробки і впровадження еколого-орієнтованих інноваційних проектів ревіталізації та екологічно сталого соціально-економічного розвитку ПВТ за окремими етапами: діагностики фінансового стану, виробничого потенціалу та чинників ревіталізації ПВТ, контролю діяльності та витрат, які пов'язані з ревіталізацією забруднених ПВТ (стор. 179-200, 204-235).

На основі запропонованої концепції обґрунтовано методологічні засади щодо формування організаційно-економічного механізму взаємодії учасників програм ревіталізації та екологічно сталого соціально-економічного розвитку ПВТ. Авторка доводить, що такий механізм має ґрунтуватися на діалектичних принципах економіки природокористування та сталого розвитку, а саме у впровадженні адміністративно-економічних інструментів протидії процесам, що порушують рівновагу еколого-економічної системи та спрямовані на підтримку балансу, рівноваги протилежних сил і процесів, усуненні диспропорції протиріччя, обмеженні і контролі процесів самоорганізації, планомірної підготовки умов для необхідних якісних організаційних змін. (стор. 138-158).

Важливим структурним елементом організаційно-економічного механізму є інструменти стратегічного управління екологічно сталим соціально-економічним розвитком ПВТ. В роботі науково обгрунтовані принципи і методи стратегічного управління, які ґрунтуються на розробленні комплексної стратегії ревіталізації й екологічно сталого соціально-економічного розвитку цих територій з урахуванням екологічних ризиків в інвестиційних проєктах ревіталізації ПВТ за напрямками: створення кадастру забруднених ділянок на ПВТ, інтеграції інвесторів до формування регіонального еколого-інвестиційного фонду, розвитку коопераційних зв'язків і вдосконалення повноважень учасників процесів природокористування, формування екологічної відповідальності природо користувачів (стор. 323-351).

Другий блок включає в себе ряд важливих науково-методичних положень.

Спираючись на теретичні дослідження авторка суттєво розвиває науково-методичний підхід до вдосконалення базової моделі ревіталізації ПВТ. Базова модель доповнюється такими елементами як визначення точок біфуркації, формування критеріальної бази еколого-економічної ефективності проєктів з ревіталізації, відбір економічно ефективних бізнес-процесів при ревіталізації, бізнес-планування та моделювання ревіталізації ПВТ. Це дозволяє авторці суттєво вдосконалити та адаптувати науково-методичні підходи до еколого-економічної оцінки наслідків техногенного навантаження на ПВТ. Обґрунтовано, що науково-методичні підходи мають базуватися на використанні ефекту «декаплінгу» та передбачають доповнення діючої нормативно-критеріальної бази оцінювання двома групами показників, комплексними екологічними (показники повноти використання водних ресурсів, незамкнутості циклів використання водних ресурсів, екстернального впливу виробництва на атмосферу, відходності виробничих процесів) та фінансово-економічними показниками (частка фінансування індустріальної ревіталізації, частка екологічних санкцій, екологічна витратність виробництва у відсотках в обсязі реалізованої продукції) функціонування ПВТ (стор. 128-134, 306-317).

Вдосконалення науково-методичних підходів до еколого-економічної оцінки наслідків техногенного навантаження стало основою вдосконалення принципів і методів регулювання рівня екологічної безпеки ПВТ на основі застосування фіскальних інструментів: коригуванні структури екологічних платежів та ставок оподаткування на основі запропонованого в роботі екологічного коефіцієнту умовного вирівнювання, сутність якого полягає у визначенні співвідношення фінансового забезпечення консолідованих бюджетів на охорону та раціональне використання природних ресурсів і фактичного техногенного навантаження на ПВТ (стор. 119-127, 257-283).

Важливим, з практичної точки зору, є запропонований в роботі підхід до стратегічного бюджетування екологічних витрат, спрямованих на ревіталізацію та екологічно сталий соціально-економічний розвиток ПВТ, який полягає у виокремленні елементарних стратегій екологічних витрат шляхом оцінки їх значущості та питомої ваги у загальному бюджеті програм ревіталізації та екологічно сталого соціально-економічного розвитку ПВТ, що дозволяє обґрунтувати пріоритетність розподілу коштів в рамках фактично виділеного програмного фінансування (стор.). Це дозволило авторці суттєво вдосконалити

програмно-цільовий підхід до розробки та реалізації комплексу заходів щодо ревіталізації ПВТ, Сутність пропозицій полягає у середньостроковому бюджетного планування, орієнтованого на взаємозв'язок між фінансовими ресурсами еколого-орієнтованих інноваційних програм і очікуваними результатами від їх реалізації на кожній із фаз і стадій природно-ресурсного, екологічного та економічного відтворювальних циклів розвитку ПВТ.

Новизна отриманих результатів дослідження підтверджена відповідною апробацією у фахових наукових виданнях, а також адресною практичною реалізацією. Результати роботи авторка оприлюднювала на наукових, науково-практичних конференціях, семінарах міжнародного і національного рівнів, зокрема: «Державне управління та місцеве самоврядування» (м. Харків, 2009), «ECO.INN: Инновационная модель экологической системы промышленного региона» (м. Донецьк, 2010), «Наукові здобутки молодих учених: на шляху до інновацій» (м. Донецьк, 2010), «Управління інноваційним розвитком: держава, регіон, підприємство» (м. Донецьк, 2010), «Формування ефективних фінансових механізмів державного управління економікою України: теорія і практика» (м. Донецьк, 2009–2010), «Добробут регіону – справа молодих» (м. Донецьк, 2010), «Механізми і методи управління соціально-економічним розвитком підприємств і галузей економіки» (м. Донецьк, 2012-2014), професорсько-викладацького складу ДонДУУ (м. Донецьк, 2009-2014).

При проведенні досліджень авторка широко використовує методи статистичного, системно-структурного, економіко-математичного аналізу. Все це обумовило несуперечливість висновків та їх логічний взаємозв'язок.

5. Практичне значення результатів дисертаційного дослідження.

Основні положення, викладені в дисертації, доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, які можуть застосовуватися як у подальших дослідженнях, так і у практичній діяльності. Вони призначені для використання в практиці обґрунтування екологічно доцільного та економічно ефективного відновлення промислових вугільних територій України.

Результати дисертаційного дослідження були використані:

- департаментом екології та природних ресурсів Донецької обласної держадміністрації (довідка № 07-3337 від 08.12.2014р.) при розробці Стратегії розвитку Донецької області на період до 2020 року, Програм оздоровлення атмосферного повітря міст та районів області у частині виявлення джерел та методів подолання наслідків екологічного забруднення на гірничих підприємствах та визначення шляхів соціально-економічного та інноваційного розвитку та ревіталізації ПВТ, забруднення яких пов'язане з наслідками діяльності об'єктів вугільної промисловості;
- управлінням екологічної безпеки виконкому Донецької міської ради (довідка № 01/33-380 від 08.10.2014 р.), а саме: методичні підходи та практичні рекомендації підвищення якості соціально-екологічних показників в промислових вугільних регіонах при розробці заходів розділу “Охорона навколишнього середовища” Генерального плану розвитку м. Донецька, в частині визначення комплексу планувальних заходів загальної спрямованості щодо подолання санітарно-екологічних проблем атмосферного басейну, водних

об'єктів та забруднення надр, що пов'язані з наслідками діяльності вугільної промисловості, реалізація яких сприятиме оздоровленню екологічної ситуації та поліпшенню умов життєдіяльності населення;

- у дослідженнях Донбаського регіонального відділення Міжнародної академії наук екології та безпеки життєдіяльності при розробці заходів з охорони та відновлення природних ресурсів при оздоровленні навколишнього середовища в пілотному проєкті "Інноваційний регіональний розвиток в Донецькій області, як типовий модуль інноваційної трансформації і модернізації економіки старо-промислових регіонів України на принципах міжмуніципального співробітництва", генеральним розробником якого є Донецька регіональна агломерація «Північний Донбас» (довідка № 01/14-29 від 29.05.2014 р.);

- відділом екологічного контролю природних ресурсів Донецького регіону Державної екологічної інспекції у Донецькій області (довідка № 01/13-37 від 14.02.2013 р.) при виконанні заходів Програми науково-технічного розвитку Донецької області на період до 2020 року, затвердженої рішенням обласної ради від 22.03.2002 № 3/25-656 та впровадженні інноваційних заходів, спрямованих на сталий розвиток країни;

- у навчально-виховному процесі Донецького державного університету управління при викладанні дисциплін "Методи інтенсифікації технологій", «Управління безпекою виробничого підприємства» та «Стратегічний менеджмент» (довідка № 05-01/41 від 18.12.2014 р.).

6. Дискусійні положення та недоліки дисертаційного дослідження. В цілому позитивно оцінюючи наукове та практичне значення одержаних автором результатів, слід вказати на деякі недоліки та зауваження, що мають місце в дисертаційній роботі.

6.1. В третьому розділі, який має назву «Теоретико-методичні засади до забезпечення екологізації та ревіталізації промислових вугільних територій» (стор. 138-203) фактично аналізуються підходи щодо організації управління екологічною безпекою (автореферат стор. 15-16). Екологічна безпека хоча і є важливою передумовою екологізації та ревіталізації ПВТ, все ж є складовою її частиною. При цьому, авторські теоретичні положення, які стосуються ревіталізації промислових вугільних територій, викладені окремими фрагментами в розділах 4 та 5.

6.2. Авторка зазначає, що в роботі «Удосконалено організаційні засади забезпечення екологічної безпеки на промислових територіях, що ґрунтуються на застосуванні процесно-орієнтованого підходу, в якому враховується послідовність дій від розробки екологічної політики до аналізу системи екоменеджменту з боку керівництва суб'єктів господарювання...» (стор. 15 автореферату). Це твердження потребує додаткового пояснення. Адже, як правило, забезпечення екологічної безпеки на промислових територіях пов'язане з реалізацією специфічних проєктів і базується на проєктно-орієнтованому підході.

6.3. В четвертому розділі (стор. 204-288) авторкою удосконалено систему організаційно-економічних та адміністративних інструментів управління

природокористуванням і екологічною безпекою в частині коригування структури екологічних платежів і системи оподаткування на ПВТ. Розроблені відповідні показники: «коефіцієнт екологічного неблагополуччя» та «екологічний коефіцієнт умовного вирівнювання». Разом з тим, відсутнє обґрунтування верхньої/нижньої межі коригування екологічних платежів і податків, коли фіскальна система буде забезпечувати максимальний стимулюючий ефект.

6.4. З метою раціоналізації розподілу наявних фінансових ресурсів території у роботі «...запропоновано науково-методичний підхід до еколого-економічної оцінки ефективності природокористування на ПВТ, який передбачає визначення показника економічного потенціалу (EP_n) n -го еколого-інноваційного проекту з урахуванням екологічної вартості виробництва (стор. 20 автореферату). Фактично, під показником економічного потенціалу еколого-інноваційного проекту авторка розуміє показник еколого-економічного ефекту, який розраховується за стандартною формулою «результат мінус витрати». При цьому, словосполучення «...розподілу наявних фінансових ресурсів території...» вказує, очевидно, на розподіл бюджетних коштів, тоді як результат може мати місце як на території так і на рівні окремого підприємства.

6.5. З метою визначення рентабельності використання природного капіталу автором запропоновано показник економічної ефективності n -го проекту (e_n), який відображає величину еколого-економічного результату e_n , отриманого внаслідок здійснення витрат на відновлення природних ресурсів як відношення додаткового екологічного прибутку, що обумовлений використанням якісних природних ресурсів в t -му періоді за n -м проектом (екологічної ренти) $R_e(t_n)$ від реалізації еколого-інноваційних проектів до сукупних екологічних витрат, пов'язаних з природокористуванням, природоохоронною діяльністю та ревіталізацією ресурсів (формула (5.3), стор. 300). Додаткового пояснення потребує економічна сутність категорії «додатковий екологічний прибуток, що обумовлений використанням якісних природних ресурсів (екологічна рента).

7. Загальна оцінка дисертації та її відповідність встановленим вимогам ВАК України.

Дисертаційна робота Чечель Анни Олександрівни «Теоретико-методологічні засади еколого-економічного розвитку та ревіталізації промислових вугільних територій» являє собою закінчену наукову працю, спрямовану на вирішення актуальних проблем удосконалення теоретико-методичних основ формування і впровадження організаційно-економічних засад і практичних рекомендацій щодо ревіталізації та екологічно сталого соціально-економічного розвитку промислових вугільних територій.

Тематика дисертаційного дослідження є актуальною і відповідає пріоритетним напрямкам державної політики України та науковим програмам національного та місцевого значення. Тема та зміст дисертаційної роботи відповідають паспорту спеціальності 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища та профілю спеціалізованої вченої ради Д 55.051.01 Сумського державного університету. Робота відповідає вимогам п.п. 11, 12, 13, Порядку присудження наукових

ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її авторка – Чечель Анна Олександрівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища.

Офіційний опонент,
доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри управління
Сумського державного університету

Теліженко О.М.

